

PEDAGOGIK MAHORAT

5
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

5-son (2023-yil, iyun)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 5, 2023

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Mels Kh. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Doc. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Doc. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Doc. Akmal M. Nazarov

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

Candidate of technical sciences, Doc. Gulmurot T. Zaripov

PhD in Economics Sciences, Layli B. Navruz-zade

Adabiyotlar:

1. Новиков Д.А. Развитие патриотических чувств у студентов неязыковых вузов //Ж.: «Языкознание и литературоведение».-М.;№5,-S.29-34.
2. Muslimov N.A. Harbiy ta’lim o’qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped.fan. d-ri diss...// – T.; 2007.-310b.
3. Эфимов В.Ф. Компетентность как новое качество личности школьника // Начальная школа. 2012. № 2. С. 11-17.
4. Uzoqov A.M. Talabalarning vatanparvarligini baholash mezonlari//T.; “Fan va axborot texnologiyalar”, 2018.-122 bet.
5. G’oziyev E. Shaxs rivojlanishida qobiliyatlarning ahamiyati metodikasi-T.;Universitet, 2005.-74 b.

KO'ZI OJIZ BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

*Ochilova Manzura Orziqulovna,
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrasida katta o'qituvchisi*

Bugungi globallashtirish jarayonida jadal rivojlanayotgan texnika va texnologiya asri ko'plab ilm-fan yutuqlari va texnika muvaffaqiyatlari bilan birga odamlar shaxsiy hayoti va faoliyatiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Jamiyatda shunday insonlar borki, ular alohida ta'lim-tarbiyaga muhtojdir. Jumladan: ko'zi ojiz insonlar. Ushbu maqolada ko'zi ojiz bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ular bilan pedagogik-psixologik ishlarni olib borish, ta'lim berish jarayoniga mos metodlarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari va vositalari haqida fikr yuritilgan. Ko'zi ojiz bolalarga ta'lim-tarbiya berishning pedagogika asoslari yoritilib, tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: defektologiya, tiflopedagogika, ta'lim, tarbiya, jamiyat, atrof-muhit, internat, mashg'ulot.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ

Эпоха техники и технологий, которая стремительно развивается в современном процессе глобализации, оказала большое влияние на личную жизнь и деятельность людей, наряду со многими научными достижениями и технологическими успехами. В обществе есть люди, которые нуждаются в специальном образовании. Например, слабовидящие люди. В данной статье рассматриваются пути и средства повышения эффективности обучения путём обучения слабовидящих детей, проведения с ними педагогической и психологической работы, использования методов, согласующихся с учебным процессом. Даны рекомендации по определению педагогических основ воспитания слабовидящих детей.

Ключевые слова: дефектология, тифлопедагогика, образование, воспитание, общество, окружающая среда, интернат, обучение.

PEDAGOGICAL BASES OF TRAINING AND EDUCATION VISUALLY IMPAIRED CHILDREN

The era of technology, which is rapidly developing in today's process of globalization, has had a great impact on people's personal lives and activities, along with many scientific advances and technological advances. There are people in society who need special education. For example: visually impaired people. This article discusses ways and means of improving the effectiveness of education by teaching visually impaired children, conducting pedagogical and psychological work with them, using methods consistent with the educational process. Recommendations on determining the pedagogical foundations of education of visually impaired children are given.

Key words: defectology, typhlopedagogy, education, upbringing, society, environment, internship, training.

Kirish. Qadimdan Sharq xalqlari madaniyatida tarbiya, axloq, muomala madaniyati, hurmat, diyonat, vijdon kabi tushunchalar komil inson shaxsiyatida mavjud bo'lgan eng qimmatli fazilatlar sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 41-moddasida aytilganidek “Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir”. Mamlakatimiz yangi renessans qurish yo'lida asosiy e'tiborni ta'lim va tarbiya tizimiga qaratmoqda. Tub o'zgarishlar amalga oshirilib ta'lim va tarbiya tizimi keng isloh qilindi. Bu o'zgarishlar odamlarning ongi va tafakkuriga ham ijobiy ta'sir etmoqda. Binobarin, o'sib kelayotgan yangi avlod dunyoqarashida tarixiy tafakkur tarzida namoyon bo'lmoqda. Bu tuyg'uni rivojlantirish, barqaror e'tiqodga aylantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat ta'lim mazmunini tubdan yangilash, shuningdek, ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashishni ham talab etmoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyatni tashkil etishda quyidagi yondashuvlar ko'zga tashlanmoqda: An'anaviy yondashuv-Uning asosiy xususiyati- o'qituvchi ma'lum axborotni, gapirib beradi, tushuntiradi,

talaba esa bu bilimni xotirasida saqlaydi. “Bilim” tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma’nosida tushuniladi. Talabada bilim bor-yo’qligi imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga yoddan bergan javobiga qarab aniqlanadi. Bunda bilim degani asosan esda qoldirishning natijasidir, u ko’pincha yuzaki bo’lishi ham mumkin. Bunday bilim xotirada uzoq saqlanmaydi. Talaba savol berilganda eslashi ba’zan esa eslay olmasligi ham mumkin. [7.B.38] Noan’anaviy yondashuv—ta’lim-tarbiya jarayonining pedagog va bo’lajak o’qituvchilar hamkorligida tashkil etilishi, bo’lajak o’qituvchilar faoliyatining o’quv va tarbiyaviy ishlar jarayonida yetakchi o’rin tutishi, mustaqil faoliyat yuritishlarining ta’minlanishi, pedagoglar faoliyatining yo’l-yo’riq ko’rsatish, zarur o’rinlarda maslahatlar berish, shuningdek, bo’lajak o’qituvchilar tomonidan tashkil etilayotgan xatti-harakatlarni nazorat qilish va baholashdan iborat bo’lishi, darslar hamda tarbiyaviy ishlarining bo’lajak o’qituvchilarni faollikka undovchi, mustaqil va erkin fikr yuritishlariga imkon beruvchi shakl va metodlar yordamida tashkil etilishi, nazorat va baholash bosqichlarida bo’lajak o’qituvchilar faoliyatining har tomonlama, batafsil baholanishiga erishish, ushbu maqsadda turli nazorat usullaridan foydalanish va boshqalar. Shunga ko’ra mamlakatimizda alohida maktab internatlar ish yuritmoqda, maxsus pedagoglar tayyorlanmoqda, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bor bolalarni, o’qitish va tarbiyalash metodlari o’rganilmoqda. Avvalambor “Defektologiya” so’ziga to’xtaladigan bo’lsak, bu so’z lotinchadan olingan bo’lib, defectus— nuqson, va logos— fan, ta’limot degan ma’nolarni bildiradi va shuningdek ruhiy va jismoniy rivojlanishida kamchiligi bor bo’lgan bolalarni o’rganish, ularga maxsus ta’lim-tarbiya berish va ulardagi nuqsonlarni qanday yo’qotishni o’rganuvchi fan hisoblanadi. Defektologiya to’rt turga bo’linadi. Tiflopedagogika esa shulardan biri. Bu so’z yunonchadan olingan bo’lib, typhlos—ko’r va pedagogika so’zlaridan tashkil topgan. Tiflopedagogikada ko’zi ojiz yoki umuman ko’r bolalar ta’lim-tarbiyasi bilan shug’ullaniladi. Tiflopedagogika fanining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Ko’rishda kamchiligi bo’lgan insonlarni (bolalar, yoshi kattalar) pedagogik o’rganish;
- Ko’rishda nuqsoni borlarni (ko’zi ojizroq yoki umuman ko’rmaydigan) ko’rish funksiyasini korektsiyalash, yoki tiklash usullarini o’rganish va amalda qo’llash;
- Ko’r yoki ko’zi ojiz bo’lib qolgan bolalarga ta’lim berish uchun maxsus maktablar turlari va strukturalarini o’rganish;

• O’quv reja va dasturlar, shuningdek metodikalar ishlab chiqish.

Bunday vazifalar pedagog, psixolog, fiziolog, oftalmologlar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Ko’z insonning eng muhim a’zosi hisoblanadi va unga zarar yetmasligi uchun juda ehtiyotkor bo’lishimiz zarur. Ko’z xiralashishiga olib keluvchi ko’pgina sabablar bor. Ko’z kasalliklari, ko’z xiralashuvi yoki ko’r bo’lib qolish nasliy yoki orttirilgan bo’ladi. Agar ota yoki ona tarafda bunday ko’z kasalliklari bo’lsa, farzandda ham ko’z bilan bog’liq muammolar kuzatilishi mumkin, agar ham ona, ham ota taraf qarindosh-urug’larda bo’lsa bu bolada ko’z kasalliklari bo’lish xavfini kuchaytiradi. Bundan tashqari yaqin qarindoshlarning turmush qurishi tufayli ham tug’ilajak bolada ko’z xiralashuvi, yoki boshqa tana a’zolarida bir qator kamchiliklar bilan dunyoga kelishiga sabab bo’ladi. Shuningdek spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar qabul qiladigan ota yoki onadan bo’lgan farzandlarda nogironlik kuzatilishi mumkin. Bolaning ona qornidaligi paytida onaning to’g’ri ovqatlanmasligi, yoki kuchli stressni boshidan o’tkazishi ham bolaning miyasi, nerv sistemasiga jiddiy zarar yetkazadi. UNICEF tadqiqotlariga ko’ra bugungi kunda dunyoda 240 milliondan ortiq bola turli darajadagi nogironlik bilan tug’ilyapti, ya’ni har 10 nafar boladan 1 nafarida kamchiligi bor. Tug’ilgandan boshlab allaqachon rivojlanayotganida, ko’zi ojiz bolalarning boshqalar bilan taqqoslaganda ba’zi kamchiliklari kuzatilishi mumkin. Masalan, jismoniy aloqa (teridan teriga) orqali ona bilan bo’lgan affektiv aloqalar katta qiyinchiliklarga olib kelmasligi kerak; ammo ko’rish yoki eshitish qobiliyatining erta yo’qolishi (yoki tug’ilishsiz) kichkintoy ota-onasi ular bilan nimani bog’lashni istayotganini aniq izohlay olmasligini anglatadi, shuningdek siz muloqot qilishga urinishlaringizga javob yo’qligidan xafa bo’lishingiz mumkin. Eng muhimi sabrli bo’lib ularni chin dildan yaxshi ko’rish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko’zi ojizlar ta’lim olishiga mo’ljallangan maktab internatlar o’z faoliyatini olib bormoqda. O’zbekistondagi bunday maktablar tarixiga nazar tashlaydigan bo’lsak, 1929-yil Yo’ldosh Oxunboboyev boshchiligida 1-ko’zi ojiz bolalar uchun Parkent ko’chasida 6-uyda maktab tashkil qilindi. Bundan so’ng ketma-ket boshqa viloyatlarda ham maktablar ochildi. Buxoro viloyatida esa ko’zi ojizlar bilim maskani 1953-yilda tashkil qilingan.

Hozirgi vaqtda nogironligi bo’lgan bolalarning 26,8 foizi ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlarga qamrab olingan. Qabul qilingan inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida 2025 yilgacha maktab-internatdagi bolalar sonini bosqichma-bosqich 16%ga qisqartirish va umumiy o’rta ta’lim muassasalarida o’qiyotgan nogironligi bo’lgan bolalarning ulushini hozirgi 16,5% dan 40% gacha oshirish ko’zda tutilgan.

Agar ko‘zi ojiz bola oddiy maktabga o‘qishga kirs, u uchun barcha oqilona qulayliklar oldindan tayyorlanishi kerak — qulay formatlardagi (Brayl alifbosida, katta shriftda yoki audio formatida) o‘quv materiallari. Maktabda ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchiga individual yordam ko‘rsatadigan malakali o‘qituvchilarning mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega. Ko‘zi ojizlarning o‘quv qurollari, alifbolari boshqalarnikidan farq qiladi. Ular Brayl alifbosidan foydalanishadi. Bugungi kunda ko‘zi ojiz bolalarning Brayl alifbosidan muvaffaqiyatli foydalanishida zarur bo‘ladigan asosiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o‘qitish mashg‘ulotlari o‘tkazilib kelinmoqda. Ularga — tekislikda yo‘naltirish, taktil tekshiruv, taktil stimullarni aniqlash va qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirish kabilarni sanab o‘tish mumkin. 4-yanvar Butunjahon Brayl alifbosi kuni. Aslida mana shu sanada ko‘zi ojizlar uchun relyef-nuqta alifbosini kash qilgan fransuz tiflopedagogi Lui Brayl dunyoga kelgan. Olimning tug‘ilgan sanasi bugungi kunda kashf etgan ixtirosi bilan yodga olinadi. Chetdan qaraganda bunday shriftni yozish va o‘qish nihoyatda qiyin bo‘lib tuyuladi, lekin ko‘zi ojiz odam uchun xuddi sog‘lom odam kabi blokli tipda o‘qish va yozish kabi tabiiy va osondir. Brayl alifbosi millionlab matnlarda chop etilgan va kompyuter texnologiyalarini moslashtirishda, shuningdek, butun dunyo bo‘ylab qulay muhit yaratishda qo‘llaniladi. Relyefli nuqtali yozishni o‘zlashtirgan ko‘zi ojiz bolalar so‘zlarning to‘g‘ri yozilishini va tinish belgilarini eslab qolishadi, bu matnlarni faqat eshitish orqali o‘rganib bo‘lmaydi. Aynan Brayl alifbosi ko‘zi ojiz odamlarga umumiy ta‘lim tizimining bir qismi bo‘lishga yordam bera oldi. Nafaqat maktablarni, balki universitetlarni, akademiylarni ham bitirish, dissertatsiyalar himoya qilish, bilimning barcha sohalarida olim, amaliy va nazariy tadqiqotchi bo‘lish kabi imkoniyatlarni taqdim qildi. O‘zbekiston Respublikasi davlat ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ham ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan tuzatish-pedagogik va o‘quv-tarbiyaviy ishlar olib borilmoqda.

Shuningdek ko‘rishda nuqsoni bo‘lganlarni o‘qitish uchun ham bir qator metodlar mavjud. Bu metodlar og‘zaki, ko‘rgazmali, amaliy va noan‘anaviy turlarga bo‘linadi. Og‘zaki metodlarga hikoya, tushuntirish, suhbat metodlari kiradi. Hikoya metodida o‘qituvchi hikoya qilayotgan mavzusiga doir ma‘lumotlarni o‘quvchilarga yetkazadi. Suhbat va tushuntirish metodlari ham og‘zaki bo‘lib, og‘zaki metod ko‘zi ojizlar uchun muhim hisoblanadi. Ko‘zi ojizlarni o‘qitishda dars jarayonida turli xil didaktik o‘yinlarni ham o‘tkazish mumkin. Xususan “Shaklli o‘yin”, “Tarozi”, “Himoya”, “Zakovat” o‘yinlarini darsda qo‘llash mumkin.

Tahlil va natijalar. Tiflopedagogika umumiy pedagogika yetakchi qoidalari asosida ko‘rishi chuqur o‘zgartirgan bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlanmoqda. Tiflopedagogikaning eng asosiy vazifasi- bolalardagi to‘laqonli bo‘lmagan ko‘rish funksiyalaridan unumli foydalanish va ta‘lim jarayonida ularni rivojlantirish, ularni saqlab qolish uchun sharoitlar yaratib berish, psixik va jismoniy rivojlanishda ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish va yengib o‘tish uchun maxsus yo‘naltirilgan korreksion- pedagogik ishlarni olib borishdir. Aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik tarbiya masalalarini pedagogik yechishda, politexnika ta‘limida, tiflopedagogika, ularning psixologik–pedagogik klinik-oftomologik kompleksini xususiyatlarini rivojlanishini o‘rganishga tayanadi, chunki shulargina o‘quv-tarbiya jarayonining korreksiyalash va o‘rnini to‘ldirish yo‘nalishida bo‘lishini ta‘minlaydi. Ko‘ruv jarayoni chuqur buzilgan bolalar rivojlanishining korreksiyasi umumta‘lim va mehnat tarbiya jarayonida hamda maxsus korreksiya mashg‘ulotlarida va yakka mashg‘ulotlarda amalga oshiriladi. Tiflopedagogikada qo‘llaniladigan metodlar bo‘yicha bolalar ommaviy o‘rta ta‘lim bilimlarini birmuncha ortiqroq vaqt davomida o‘zlashtiradilar. Ko‘rlar maktablarida ta‘lim effektivligi relyefli yozuvning hozirgi zamon vositalarini qo‘llash orqali erishiladi. Har xil ko‘rgazmali vositalar orqali, ko‘zi ojizlar maktabida umumta‘lim predmetlarini o‘qitish uchun katta shrifli mashg‘ulotliklar yaratilgan bo‘lib, ularda ko‘rgazmali illyustrasiyalarda tasvirlangan obyektlarning asosiy belgilari ajralib turadi. Ta‘lim tizimining sifatini oshirishda ko‘rlar maktablardagi tiflografika va tiflotexnikasining roli kattadir. O‘qitish ishlari barcha metodlarida bolalarning qoldiq va ojiz ko‘ruvi himoyalanaadi.

Adabiyotlar:

1. Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmanov N.O’ “Pedagogika” — “Noshir” Toshkent, 2011
2. Toxtaxodjayeva M.S., Nishonova S., Hasanboyev J., Usmonboyeva M., Madiyarova S., Qoldibekova A., Nishonova N., Sayidahmedov N. “Pedagogika”—“O‘zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati” Toshkent 2010
3. Musurmanova A., Ibragimov X., Jamoldinova O., Risqulova K., Yo‘ldosheva S., Jumayev A., Babashev F., Isamova P., Sharipova S., Salohiddinova G‘., Todjibayeva K. “Umumiy Pedagogika”—Yoshlar Nashriyot Uyi, Toshkent 2020